

В. О. БОНДАРУК

Вадим Олегович Бондарук, магістр права

ПРАВОВА ОСВІТА В ЗАМОЙСЬКІЙ АКАДЕМІЇ (1594–1784 РР.)

Правова освіта є суттєвою складовою правової культури та правосвідомості суспільства. Для суспільств, що перебувають на етапі становлення або трансформації, правова освіта стає багато в чому визначальним фактором у їх формуванні. Значною мірою це стосується України. Адже, попри багатовікові правові традиції, Україна, як зазначає зокрема відомий європейський психотерапевт О. Фільц, – наймодерніша країна світу, бо сформувалася на піку домінування постмодерної філософії¹. Водночас, це зумовлює певну невизначеність як у системі суспільних і правових цінностей, етичних понять, так і в стандартах освітнього процесу. Як уявляється, підмурком юридичного освітнього простору, поряд з світовим досвідом, новачініми методами, має стати вітчизняний досвід організації правової освіти. Адже на українських землях успішно функціонували такі освітні осередки як Острозька академія (1576), Львівська братська школа (1585), Києво-Могилянська академія (1658), Львівський університет (1661).

Важливу роль відігравав і менш відомий сьогодні навчальний заклад, розташований на етнічній території України-Русі – Замойська академія, яка була створена за прикладом європейських університетів відомим політичним і державним діячем великим канцлером і коронним гетьманом Речі Посполитої Яном Замойським у 1594 р. і діяла до 1784 року та мала втілити концепцію Великого канцлера Яна Замойського з приводу освіти, науки та виховання². Організаційна структура і докладна програма навчання були визначені у фундаційному акті Академії, виданому в 1600 році³.

Я. Замойській прагнув створити навчальний заклад, який був би розрахований передусім на широкий загал шляхетської молоді. Ще в 1580 р. в листі до нунція Калігарія (Caligari) писав, що мріє про школу «в якій би викладалось дітям з відомих родин науки філософські і наше право цивільне з канцелярськими формулами, а також публічне право королівства, привілеї, угоди з іншими правителями, конфедерації і всякі старожитності, адаптуючи їх до Речі Посполитої»⁴. Відповідно, велика увага в Академії приділялася правовій освіті, яка надавалася уже на так званому «вищому» курсі (*classes superiores*). У статуті Замойської академії наголошувалося: «наука права, не тільки описує права різних верств населення, їх привілеї, порядок отримання нагород, покарання для злочинців та штрафи, але і врегулюванню загальних суспільних відносин, відстоювання своїх прав всіма можливими правовими способами»⁵. В Академії було створено кафедри загального права та польського права.

На кафедрі загального права подавалося римське право, досліджувалися кодифікації Юстиніана, значну увагу надавалося викладу феодального права, саксонського права і магдебурзького права, яке діяло на території Речі Посполитої та за її межами.

Особлива увага в Академії приділялася організації та викладанні римського права, яке, як неодноразово підкреслювалося самим Я. Замойським так і багатьма відомими юристами того часу, було основою права як такого. Опиралася наука римського права головним чином на юстиніанівські кодифікації, які разом з доповненнями кодифікаційних зборів феодального права в XIV столітті сформувалися у єдиній назві – *Corpus Iuris Civilis*⁶. Засновницьким актом Замойської академії визначалося, що «викладач юриспруденції повинен рано вранці викладати Юстиніана, потім подавати матеріал з кодексів і пандектів, після обіду обговорювати феодальне та магдебурзьке право, та подавати матеріал про нього на основі прикладів. Інший викладач має навчати інституціям польського права»⁷.

Серед викладачів римського права окреме місце займає постать Томаса Дрезнера (Tomasz Drezner) – одного із найкращих і найвідоміших професорів академії, який почав свою викладацьку діяльність з 1609 року. Син львівського злотника, учень львівської міської школи, Т. Дрезнер пройшов шлях до професора та ректора академії. Основні погляди Т. Дрезнера викладені в праці «*Similium iuris poloni cum iure romano centuria una*» надрукованої в Парижі в 1602 році, присвячуваної Томашу Замойському – сину Я. Замойського. У ній було викладено як загальні питання про джерела права, законодавчу діяльність, військову справу, податкове право, речове право, опікунське право, публічне (штрафне) право. Також розглядалися приписи устрою судів та судочинства, питання правоздатності та зобов'язань, майнові відносини в сім'ї, проблеми відповідальності за злочини. Порівнювалося польське право з римським та римське право і канонічне право.

Окреме місце займають проведені ним дослідження взаємин між державою і Костелом, юрисдикції духовних судів у справах подружніх, римсько-канонічний процес, саксонського права.

Про системність та високий рівень викладу римського права, свідчать так звані «скрипти» (*skruptu*) – письмові структурні узагальнення викладу лекцій, які записувалися та упорядковувалися слухачами для подальшого їх використання в освітньому процесі, для лекцій та досліджень. Зокрема, важливі відомості щодо організації викладання римського права містяться в скриптах з лекцій Т. Дрезнера⁸, записаних

Т. Замойським. У них на основі праць Цицерона «De legibus» розглядаються питання устрою та адміністрації Римської держави, джерела римського права, досліджуються питання родинного і спадкового права, а також речове право, вербальні й літеральні методи забезпечення зобов'язань. Виклад закінчувався наукою про злочини (crimina) і кару.

Також заслуговує на увагу скрипт «Instt. D: Justin. Imperator. Libri quatuor seu jus commune. In Alma Unwersitate Zamoscensi Nobilissimis Suis Auditoribus bigennali Cursu a M. Laurenlii Zloba Canonico Zamosciensi traditum ac explic»⁹, який записаний невідомим автором з лекцій Вавжинца Злоби (Wawrzynca Zloby) – вихованця Замойської академії, професора, викладача (1765–1775 pp.) римського права. Ця праця записана на 259 пронумерованих спеціальних картках (19,5x16 см.) є ґрунтовним та комплексним дослідженням Юстиніанських інституцій. На основі дигестів, новел і кодексу право подавалося в русі і розвитку а не тільки у визначеннях і правилах. Римське право подавалося з прив'язкою до польського права, що в свою чергу полегшувало вивчення та впроваджувало засади римського права в правосвідомість студентів.

Викладене дає підстави зробити висновок про системний і ґрунтовний виклад в Замойській академії римського права.

На кафедрі польського права, викладалися польські устави, сеймові конституції, засади устрою держави, аспекти польського судочинства, а також зобов'язальні канцелярські формули. Передбачалося вивчення польських статутів та конституцій, історію державного устрою Польщі, судового права та зобов'язального права. Варто зазначити, що саме в Замойській академії польському праву вперше були присвячені лекційні курси. Такого не було ні в Кракові, ні в утвореній в 1578 році Академії у Вільнюсі¹⁰. У Львівському університеті право почало викладатися майже на двісті років пізніше, у 1784 році.

Програма викладання польського (державного) права відображала територіальний і становий партикуляризм, включаючи право королівств, князівств, провінцій, самостійних міст Речі Посполитої та права станів (шляхти, міщан). У фундаційному акті містився наступний запис: «Другий майстер права повинен пояснювати інституції польського права, викладаючи цілісність складеного законодавства в коронних статутах і (сеймових) конституціях та навчати слухачів судочинства та канцелярських формул»¹¹. Польське право викладалося двохступенево: першопочатково викладались джерела права разом з характеристикою цілісності польського законодавства, в тому числі публічне і судове право, а згодом обговорювалися інституції і перебіг судового процесу разом з наукою складання юридичних справ. Таким чином, студенти отримували ґрунтовні теоретичні і практичні знання, що дозволяло фахово займатися юридичною практикою. Міське феодальне право подавався в контексті аналізу Саксонського Зерцала і Магдебурзького міського права.

Вивчення польського права відбувалося в Замойській академії паралельно з риторикою (красномовством), в межах якої розглядалися теоретичні праці, насамперед «Риторика» Арістотеля і праці Цицерона та проводилися практичні заняття, в т.ч. писання і виголошування промов. Це було чудовим доповненням до викладання польського права, та було надзвичайно корисним для майбутніх юристів, які мали намір займатися високі державні посади, посади суддів чи адвокатів.

В основу викладання в академії канонічного права було покладено систематизовану збірку канонічних норм «Corpus juris canonici». Перша згадка про неї датується 1503 роком, проте в друкованому вигляді «Corpus Iuris Canonici» з'явився у 1580 році. Професори теології і канонічного права окремо були згадані в фундаційному акті, проте кафедри для них були засновані тільки завдяки сприянню єпископа хелмського Єржи Замойського (Jerzy Zamoyskiego). Є. Замойський всіляко підтримував канонічну кафедру. Ним було видано збірку рекомендацій, в якій він давав настанови та завдання професорам канонічного права, як слід доносити до студентів основи належного життя, загального порядку та духовної юрисдикції¹².

Загалом високий рівень викладання на правничому факультеті дещо знизився в кінці XVII століття. Лекції польського права читали професори інших юридичних спеціальностей. Присвоювалися вчені звання доктора обох прав (канонічного та римського цивільного), але часто вони мали протекціоністський характер. Попри згортання фундаментальних програм, Академія зокрема продовжувала надавати звання публічних нотаріїв. Публічні нотарії відігравали значну політичну і культурну роль зокрема на західноукраїнських землях XIV–XVI ст. та мали великий вплив на важливі сфери життя суспільства¹³. Так, нотаріальні документи, містять цінну інформацію не тільки про діяльність канцелярій різних установ, дозволяють відтворювати списки писарів та публічних нотаріїв установ великих і малих міст, містять відомості про договірне, спадкове право даного періоду, а й дають великий матеріал історикам мистецтва. Адаже, на думку дослідників, зображення нотаріальних знаків часто є мистецькими творами. Самі ж нотарії, які переважно були найосвіченішими людьми свого часу, були авторами багатьох публіцистичних, політичних, художніх творів, збирачами бібліотек, пошановувачами писемного слова, зробили значний вклад в історію культури¹⁴.

Також свідченням повноцінного навчального процесу є екзаменаційна програма, обсяг і зміст якої були визначені в фундаційному акті: «Actionum Romanorum et Atticarum Jormam representabunt. ac maxime Judiciorum. Senatus. Concionum. Comitiorum». Зокрема, зазначалося, що студент на іспитах повинен показати свою обізнаність в досягненнях Римлян і Греків, а особливо функціонуванні судів, сенату та публічних зібрань¹⁵.

Створена фактично з нуля професорами академії науково-методична база викладання зокрема польського права, значна розробленість права римського дозволяла упродовж всього часу існування академії підтримувати належний рівень освіти.

Важливу роль як щодо цього, так і загалом щодо правової освіти, відігравала академічна друкарня. Видавницька активність з правових наук тут спостерігається з першої половини XVII ст., що є наслідком

творчості власних професорів. Тоді з Замойської друкарні вийшли в світ праці Й. Хербурта (J. Herburta) «Statuta Regni Poloniae» (1598), М. Яскера (M. Jaskiera), «Iuris provincialis quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur libri tres» (1602), «Statula Zygmunta I» (1602), Я. Цервуса Тухолчика (Jana Cervusa Tucholczyka) «Farrago actionum iuris civilis» (1607), які значно розширили аудиторію авторів і сприяли поширенню правових знань серед широкого загалу. Друкувалися там також праці Т. Дрезнера і Бенедикта Желеховського (Benedykt Zelechowski)¹⁶. Крім зазначеного, на увагу заслуговують тези докторських дебатів з цивільного (римського) права, інші юридичні видання Замойської академії, та тексти з нагоди докторських чи нотаріальних промоцій.

Показовим щодо статусу Замойської академії була еволюція належного їй права надання академічних ступенів. Адже привілей присвоєння наукових ступенів, свідчив про її загальноєвропейський рівень, зрівнював з іншими навчальними закладами, незалежно від їх розвитку, часу існування, традицій та наукових позицій¹⁷. Це, в свою чергу, давало їй випускникам право безперешкодно вчитися або викладати у будь-якому європейському університеті, а вангантам (мандрівним співцям) та клірикам безперешкодно мігрувати у межах простору між трьома точками «Університет – Рим – Єрусалим»¹⁸.

Хоча, справжній прорив у галузі правової освіти, який визначався новизною та значним науковим потенціалом у перші півстоліття існування Академії, змінився у наступні роки спадом науково-викладацької діяльності, створення і функціонування відділу права в Замойській академії, стало утвердженням експансії правової освіти на схід Європи. Провідна роль в цьому процесі належала Яну Замойському. Заснування ним Академії з виразним превалюванням в ній правової освіти безсумнівно вплинуло на розвиток культури і правової освіти зокрема на всій території Речі Посполитої. Правові знання стали доступнішими для підданих Речі Посполитої, в тому числі і мешканців українських земель, які входили до її складу. Загальний відсоток вихідців з України складав приблизно 20–25 % протягом всього періоду її існування, а право вивчало приблизно 60–70 % відсотків студентів. Серед професорів академії були вихідці з українських земель, а значну частину випускників становили знані українці. Це викладачі – Томаш Дрезнер, Шимон Шимонович (Симон Симонід), та випускники – Касіян Сакович, Ісайя Трофимович-Козловський, Сільвестр Косов, Інокентій Гізель, Йосип Кононович-Горбацький, імена та наукові надбання яких мало відомі широкому загалу. Загалом з її стін вийшло 11 тисяч студентів, які отримали тут не тільки фахові знання для роботи в управлінських, освітніх та судових органах, але й традиційне європейське виховання. Адже, переконання Я. Замойського в тому, що «завжди такою Річ Посполита буде, як її молодіж вихована», покладене ним в основу своїх політико-правових поглядів¹⁹, вимагала підготовки не тільки гарного фахівця, але і свідомого громадянина держави, який набутими знаннями та навичками буде здатен творити, за його задумом Я. Замойського, ідеальну правову державу.

¹ Інтерв'ю з Олександром Фільцом // Країна. – 2013. – №20(173). – С. 28.

² Бондарук В. О. Політико-правові погляди Яна Замойського // Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах: матеріали ХХVII Міжнародної історико-правової конференції 21–23 вересня 2012 р., м. Євпаторія / Ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), О. О. Малишев (відп. секр.), А. Ю. Іванова, І. А. Ісаєв, В. Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, О. М. Редькіна, Є. В. Ромінський, О. Н. Яриш. – Частина II. – Сімферополь: Доля, 2012. – С. 304–308.

³ Acta Academiae Zamoscensis praecipua // Biblioteka Narodowa w Warszawie, BOZ 1604.

⁴ Lempicki S. Działalność Jana Zamojskiego na polu szkolnictwa, 1573 – 1605. – Kraków, 1921. – S. 59–60.

⁵ Ustawy Akademii Zamojskiej, z opisaniem roznych Nauk, ku pożytkowi Polskiej Młodzi sciagających się // IP НБУВ. – Ф. 4222 – С. 50.

⁶ Sójka-Zielińska K. Historia prawa. – Warszawa, 1986. – S. 31.

⁷ Kuryłowicz M. Prawo rzymskie oraz prawo kanoniczne w programie studiów prawniczych Akademii Zamojskiej // Akademia Zamojska i jej tradycje: referaty przygotowane na sesję naukową zorganizowaną dla upamiętnienia 400 rocznicy utworzenia przez Jana Zamojskiego Akademii Zamojskiej, 27–28 maja 1994 w Zamościu: jubileusz 400-lecia Akademii Zamojskiej 1594–1994 / red. nauk. i przedm. Bogdan Szyszka. Zamość: Muzeum Okręgowe, 1994. – S. 35–48.

⁸ Skrypty wykładów 1609-1612 w rękopisach Biblioteki Narodowej w Warszawie (z dawn. Biblioteki Zamojskich), sygn. BOZ 1518–1519 i 1526.

⁹ Skrypt prawa rzymskiego spisany z wykładów Wawrzynca Złoby // Biblioteka Narodowa w Warszawie, BOZ 1325.

¹⁰ Gmiterek H. Początki Akademii Zamojskiej // Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne, «Jan Zamojski wódz-mecenas-polityk 1542–1605», Tom III. – Zamość, 2005. – S. 50.

¹¹ Kuryłowicz M. Ibid. – S. 41.

¹² Ibid. – S. 38.

¹³ Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги // Науково-практичний журнал «Архіви України». – 2012. – № 6 (282). – С. 93.

¹⁴ Там само. – С. 91.

¹⁵ Kuryłowicz M. Ibid. – S. 39.

¹⁶ Ibid. – S. 42.

¹⁷ Gmiterek H. Promocje doktorskie w Akademii Zamojskiej // W kręgu akademickiego Zamościa. Materiały z międzynarodowej konferencji na temat Akademii Zamojskiej na tle praktyki edukacyjnej w Europie Środkowo-Wschodniej (koniec XVI – koniec XVIII wieku), Lublin – Zamość, 11–13 maja 1995, red. Henryk Gmiterek, Lublin: Wyd. Uniw. M. Curie-Skłodowskiej. 1996. – S. 225.

¹⁸ Костенко І. В. Наукова титалатура в Україні в контексті світового досвіду: витоки, розвиток, сучасні правові реалії: монографія / І. В. Костенко. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – С. 26.

¹⁹ Бондарук В. О. Зазначена праця. – С. 304–308.

Резюме

Бондарук В. О. Правова освіта в Замойській академії (1594–1784 рр.).

У статті вперше проведено аналіз функціонування Замойської академії та її правового факультету як належної невід'ємної частини спадку української правової науки та освіти. Досліджено передумови виникнення та головні аспекти функціонування академії. Розглянуто особливості викладання на кафедрі загального та римського (цивільного) права, зазначено ректорів та викладачів. Наведене приблизна кількість вихідців з України в даному навчальному закладі, який діяв на землях пограниччя упродовж XVI–XVII століть.

Ключові слова: освіта на українських землях XVI–XVII століть, правова освіта, Замойська академія, римське право, польське право, Ян Замойський.

Резюме

Бондарук В. О. Правовое образование в Замойской академии (1594–1784 гг.).

В статье впервые проведен анализ функционирования Замойской академии и ее правового факультета как надлежащей неотъемлемой части наследия украинской правовой науки и образования. Исследованы предпосылки возникновения и основные аспекты функционирования академии. Рассмотрены особенности преподавания на кафедре общего и римского (гражданского) права, указано ректоров и преподавателей. Приведенное примерное количество выходцев из Украины в данном учебном заведении, который действовал на землях пограничья на протяжении XVI–XVII веков.

Ключевые слова: образование на украинских землях XVI–XVII веков, правовое образование, Замойская академия, римское право, польское право, Ян Замойский.

Summary

Bondaruk V. Legal education in Zamoyski Academy (1594–1784).

The paper first analyzes the functioning Zamoyski Academy and its legal department as an integral proper part of the heritage of Ukrainian legal science and education. Investigated predictors and main aspects functioning of the Academy. The features of teaching in the department of general and Roman (civil) law, rectors and teachers are shown. Given the approximate number of people from the Ukraine in this institution, which operated on the land frontier during XVI–XVII centuries.

Key words: education in the Ukrainian lands XVI–XVII centuries, legal education, Zamoyski Academy, Roman law, Polish law, Jan Zamoyski.

Отримано 20.09.2013

УДК 340.1

С. М. КАПИШІН

*Сергій Миколайович Капишін, прокурор відділу
Генеральної прокуратури України*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАКОННОСТІ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ

Пошук шляхів утілення ідеї про щастя на землі, свободу від страху і злиднів здійснювався протягом всієї історії. Писалися трактати, народжувалися теорії, щось вмирало, але найцінніше, найсуттєвіше відбиралося і зберігалось, щоб з часом з цих розрізнених фрагментів людство реалізувало свою споконвічну мрію про найкращий державний устрій.

У цьому пошуку важливе місце посідають реформи Солона і введена Протагором формула про те, що мірою усіх речей є людина, і вчення Аристотеля, який виголосив, що держава, яка складається з «середніх людей», матиме найкращий державний устрій, а закон повинен панувати над усім.

Одним із варіантів теорії правової держави вважають *концепцію панування права*, яка розроблялася і реалізовувалася в країнах англосаксонської політико-правової традиції. В цій концепції увага зосереджується на ідеях обмеження влади держави, забезпечення розвитку вільного правового суспільства, становлення і функціонування сильного і незалежного суду, що стоїть між особистістю і владою.

Різні варіанти теорії правової держави спираються на історичні національні традиції. У розвиток вчення про правову державу наприкінці XIX – на початку XX ст. зробили свій внесок українські філософи та юристи (М. Драгоманов, С. Котляревський, М. Палієнко та ін.). Постановці питання про необхідність розбудови державного ладу України відповідно до принципу правової держави сприяло усвідомлення суспільством думки про необхідність обстоювання основних прав і свобод людини, підпорядкування держави праву тощо. Такі зміни в суспільній свідомості стали можливими завдяки філософським пошукам і діяльності Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Палієнка, М. Грушевського, Б. Винниченка та ін. Одні з них більше акцентували увагу на праві кожної людини на гідні умови життя, обстоюючи ідею активного втручання держави в соціальні відносини, інші – критиці централізму та обстоюванні ідеї про розвиток місцевого самоврядування. М. Драгоманов обстоював думку про те, що між природним правом, як морально-цін-